

В історії природоохоронної справи перелом XIX–XX ст. – час особливий. Навчачись у руйнівній силі керованого прагнення до прибутку капіталістичного суспільства, низка науковців-природознавців з різних країн почала розробляти практичні концепції охорони природи. Так виникла американська концепція національних парків, німецька концепція пам'яток природи. Проте творцем єдиної концепції, скерованої на охорону природи заради неї самої, став російський учений Г.О. Кожевников.

Кожевников Григорій Олександрович (1866 – 1933) – відомий російський (радянський) зоолог, еколог, видатний діяч охорони природи. Народився Г.О. Кожевников 15 вересня 1866 р. в невеликому містечку Козлові (нині Мічуринськ) Тамбовської губернії в сім'ї заможного освіченого купця і почесного громадянина. Після закінчення в 1884 р. із золотою медаллю 1-ї Московської гімназії Г.О. Ко-

жевников вступив на фізико-математичний факультет Московського університету, де навчався під керівництвом професора А.П. Богданова. Після закінчення університету в 1888 р. він був залишений на кафедрі зоології та почав працювати в Зоологічному музеї університету: з 1889 р. – на посаді асистента, а в 1904 р. змінив

на посту директора музею А. Тихомирова.

Кожевников залишався директором музею до 1929 р. Очолював кафедру зоології безхребетних біологічного факультету Московського університету. Доктор біологічних наук, професор. Один із засновників **Всеросійського товариства охорони природи** і перший з його голів.

Уже в 1890р. в «Щоденнику зоологічного відділення» Товариства любителів природознавства було опубліковано його роботу «**Будова органів розмноження трутня**». В 1900 р. була опублікована його магістерська дисертація «**Матеріали з природної історії бджоли**». Докторська дисертація Г.О. Кожевникова була присвячена питанням походження поліморфізму медоносною бджолою – «**Явище поліморфізму у бджоли та інших суспільних комах**». Зі своїми учнями І.І. Місяцевим і Л.А. Зенкевичем у 1909–1914 рр. Григорій Олександрович вивчав фауну Барен-

Григорій Олександрович Кожевников
(1866–1933)

цева моря, а в 1920 р. брав участь в організації Плавучого морського інституту при Зоологічному музеї.

В 1911 р., коли багато професорів залишили університет, Г.О. Кожевников, вважаючи, що політика та наука і освіта – зовсім різні речі, не подав у відставку. На жаль, виявилось, що це не так. В 1929 р. його позбавили посади професора на кафедрі біофаку МГУ, а в 1931 р. з політичних мотивів зняли з посади завідуючого Зоологічним музеєм МГУ.

Помер Г.О. Кожевников 29 січня 1933 р., під час проведення Всесоюзного з'їзду з охорони природи, на якому політичними кон'юнктурами було розгромлено його головне дітище – **концепцію абсолютної заповідності**.

Перед світовою заповідною справою Г.О. Кожевников має дві найбільші заслуги – він творець **заповідників і перший автор концепції абсолютної заповідності**. У 1907–1908 рр. вчений побував у Німеччині та США, де аналізував екологічні можливості існуючих на той час природоохоронних територій – пам'яток природи та національних парків. Очевидним недоліком німецьких пам'яток природи, на думку Г.О. Кожевникова, була їх маленька площа. Проте свої недоліки мали і величезні національні парки США, які, в першу чергу, створювалися «заради блага і насолоди нації», тобто мали комерційну мету. Тому вчений вказав третій, «східний» шлях у заповідній справі, запропонувавши створювати на великих малозмінених природних територіях **заповідники** для дотримання права дикої природи на існування і

довготривалих наукових досліджень. Головним організаційним принципом заповідників був **режим абсолютної заповідності (повної недоторканності)**.

Свою першу доповідь, присвячену цій темі, «**Про необхідність організації заповідних ділянок для охорони російської природи**», Г.О. Кожевников зробив у 1908 р. у Москві на Ювілейному Всеросійському акліматизаційному з'їзді. У ній викладалися основні принципи недоторканності заповідників. Вчений писав: *«щоб мати можливість вивчати природу, ми повинні намагатися зберегти її в її первісній недоторканності у вигляді її найбільш типових формацій ... Будь-які заходи, що порушують природні умови боротьби за існування, тут неприпустимі. Не треба нічого усувати, нічого додавати, нічого покращувати. Треба надати природу самій собі і спостерігати результати. Заповідні ділянки мають величезне наукове значення, а тому утримання їх повинно бути перш за все справою державною»*.

На цьому ж з'їзді він вперше в Російській імперії підняв важливе етичне питання *«про право первісної природи на існування»*, ставши одним із засновників етико-естетичного підходу у заповідній справі й охороні дикої природи.

Є такі питання, і часто дуже важливі, які прямо і безпосередньо не захоплюють наших життєвих інтересів, і про які в силу цього доводиться постійно нагадувати. До числа таких питань відноситься питання про право первісної природи на існування.

Через рік, на II Всеросійському з'їзді мисливців (де вчений був одним з організа-

торів з'їзду і співголовою), Кожевников виступив з іншою програмною доповіддю – **«Про заповідні ділянки»**. *«Що стосується фауни, – вказував він, – в них повинна бути абсолютно заборонена всяка стрілянина і ловля яких би то не було тварин»*. Більш того, *«навіть звичайне право наукового колекціонування не повинно застосовуватися до цих ділянок так широко, як воно взагалі застосовується»*. *«По відношенню до флори необхідно скасувати прорубки просік, підчищення лісу, навіть косовицю, і вже звичайно, всякі посіви і посадки»*. Пізніше, в 1918 р., він додав ще одне, дуже істотне зауваження, – така заповідна площа оголошується **«недоторканою назавжди»**.

Режиму абсолютної заповідності в заповіднику, на думку Г.О. Кожевникова, сприяти такі заходи:

достатньо велика кількість дикої природи;
наявність навколо заповідника охоронної зони;
сувора охорона від людей;

заборона будь-якого господарського використання;
заборона будь-якого прямого і безпосереднього втручання в хід природних процесів і явищ;

оголошення недоторканного режиму назавжди.

В 1913 р. у статті **«Монастирі та охорона природи»** Г.О. Кожевников писав: *«Облаштування заповідника узгоджується із самою ідеєю монастиря, для якого спілкування з незайманою, первозданною природою дає чудовий ґрунт для споглядання і самозаглиблення»*, – підкресливши духовну і релігійну цінність заповідних об'єктів.

Г.О. Кожевников неодноразово вказував на значущість етичних моментів у природоохоронних заходах, на його думку, важливіших, ніж економічні доводи:

«...Я підкреслював, що важливо підходити до питань охорони природи з широкої принципової точки зору, а не дивитися вузько утилітарно, і, зокрема, не зводити охорону природи до охорони дичини і облаштування мисливських заказників і т.ін. Охороняти первісну дику природу заради неї самої, незважаючи на прикладні питання ... ось основна ідея охорони природи в моїй доповіді. Двоє представників зоологічної молоді, які цікавляться охороною природи та готові працювати для неї, виявили відкрити слабку позицію, мало змістовну ідеологію, почавши доводити, що проповідувати охорону природи можна

тільки з утилітарної точки зору. З моєї точки зору, останні пропозиції знаменують повний крах ідеї охорони природи. Всяке «господарство» за своєю суттю докорінно суперечить ідеї охорони природи. Людське господарство є спотворенням природи. Тільки невтручання в життя природи робить природу науково цікавою. Якщо ми з цієї позиції зійдемо, то ніколи не здійснимо охорону природи в істинному розумінні цього слова.»

Ще одна класична стаття «Як вести наукову роботу в заповідниках», була опублікована вченим в 1928 р. у легендарному журналі «Охорона природи».

«Плануючи науково-дослідницьку роботу в заповіднику, необхідно насамперед мати на увазі, що кінцевою метою цієї роботи є вивчення законів еволюції органічного світу», – писав Г.О. Кожевников.

Головна заслуга Г.О. Кожевнікова як вченого і природоохоронця полягає в тому, що він сформулював імператив концепції абсолютної заповідності, який звучав наступним чином: *«Не треба нічого усувати, нічого додавати, нічого покращувати. Треба надати природу самій собі і спостерігати результати».*

Природно, цей імператив вимагав розробки своєї нормативної бази (механізму реалізації), що було успішно реалізовано іншими класиками концепції абсолютної заповідності – А.М. Краснітським, С.А. Диренковим, Ф.Р. Штильмарком, В.Є. Борейком та ін. Наразі розвитком ідей Г.О. Кожевнікова займається Міжнародна польсько-українська заповідна школа.

Підготував
І.Ю. Парнікоза